

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
VI Međunarodni naučni skup

danas

SPECIAL
EDUCATION
AND REHABILITATION
today

University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation
6th International Scientific Conference

*Zbornik radova
Proceeding*

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

VI međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Beograd, 14–16. septembar 2012.

The Sixth International Scientific Conference

**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Belgrade, September, 14–16, 2012

**Zbornik radova
Proceedings**

Beograd, 2012.
Belgrade, 2012

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY

Zbornik radova Proceedings

VI međunarodni naučni skup
The Sixth International Scientific Conference
Belgrade, 14–16. 9. 2012.

Izdavač / Publisher:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača / for Publisher:

prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:

prof. dr Mile Vuković

Urednici / Editors:

prof. dr Nenad Glumbić, doc. dr Vesna Vučinić

Zbornik radova Proceedings će biti publikovan
u elektronskom obliku CD

Tiraž / Circulation:

200

ISBN 978-86-6203-037-5

POVEZANOST POREMEĆAJA PONAŠANJA U DETINJSTVU I KRIMINALNOG PONAŠANJA U ODRASLOM DOBU¹

Vesna Žunić-Pavlović

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Cilj ovog rada je kritički pregled empirijskih podataka o povezanosti poremećaja ponašanja u detinjstvu i kriminalnog ponašanja u odrasloj dobi. Dosadašnja istraživanja konzistentno pokazuju da većina odraslih prestupnika ima istoriju poremećaja ponašanja u detinjstvu, ali da deca sa poremećajima ponašanja postaju hronični prestupnici u manje od 50% slučajeva. Ovi nalazi sugerišu da nisu svi tipovi poremećaja ponašanja jednako značajni za razvoj kriminalnog ponašanja u odrasloj dobi i da postoje podgrupe dece sa poremećajem ponašanja kod kojih je rizik kasnijeg kriminalnog ponašanja veći.

Pregled literature otkriva različite pristupe u objašnjavanju povezanosti između poremećaja ponašanja i kriminala: poremećaj ponašanja je jedan od najvažnijih faktora rizika kasnijeg kriminalnog ponašanja; problematična ponašanja u detinjstvu su prvi korak u razvojnoj progresiji antisocijalnog ponašanja, a faktori rizika određuju kod koje dece će doći do progresije od poremećaja ponašanja do kriminala. Novije studije pružaju dokaze o postojanju različitih razvojnih putanja poremećaja ponašanja i otkrivaju da poremećaj ponašanja sa početkom u detinjstvu ima najlošiju dugoročnu prognozu. Štaviše, neki autori su ustanovili jedinstvene podtipove poremećaja ponašanja u okviru razvojne trajektorije sa početkom u detinjstvu i, što je još važnije, karakteristike podgrupe dece sa najtežim i najstabilnijim obrascem antisocijalnog ponašanja.

Diskusija je usmerena na dve najvažnije implikacije ovih nalaza za istraživanja i praksu: prvo, razumevanje razvoja poremećaja ponašanja je presudno za unapređivanje znanja o poreklu kriminalnog ponašanja i drugo, prevencija i tretman poremećaja ponašanja mogu efektivno redukovati pojavu kriminalnog ponašanja u odrasloj dobi.

Ključne reči: poremećaj ponašanja, kriminalno ponašanje, razvoj, prognoza

UVOD

U literaturi su retke studije u kojima se proučava veza između poremećaja ponašanja u detinjstvu i kriminalnog ponašanja u odrasloj dobi. U radovima iz kliničke psihologije i psihijatrije pažnja je prevashodno usmerena na povezanost poremećaja ponašanja i antisocijalnog poremećaja ličnosti, dok je većina istraživanja u razvojnoj psihologiji i kriminologiji fokusirana na vezu između agresije ili šireg korpusa problematičnih ponašanja i kriminalnog ponašanja. Uzimajući u obzir međusobnu srodnost pomenutih fenomena, može se reći da postoji solidna empirijska osnova za razmatranje postojanja i prirode veze između poremećaja ponašanja i kriminalnog ponašanja. Rad sadrži sažet pregled najvažnijih naučnih saznanja iz ove oblasti, uz osvrt na implikacije rezultata dosadašnjih istraživanja za dalji razvoj nauke i prakse.

EMPIRIJSKI DOKAZI RAZVOJNE PROGRESIJE

Sumirajući rezultate istraživanja koja su rađena na različitim uzorcima, Robins (1978) zaključuje da antisocijalno ponašanje u odrasloj dobi podrazumeva antisoci-

¹ Rad je nastao u okviru projekta „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“ (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, ev. br. 179017).

jalno ponašanje u detinjstvu, ali da većina antisocijalne dece ne postaju antisocijalne odrasle osobe. Ova autorka navodi da se kod približno trećine osoba sa poremećajem ponašanja u detinjstvu razvija antisocijalni poremećaj ličnosti u odraslom dobu. Lahey i Loeber (1994) na osnovu meta-analiitičke studije zaključuju da rizik antisocijalnog poremećaja ličnosti kod dece sa poremećajem ponašanja iznosi 28,5%. Zoccolillo i saradnici (1992) nalaze da se u ranom odraslom dobu antisocijalni poremećaj ličnosti može dijagnostikovati kod oko dve petine osoba koje su ispoljavale poremećaj ponašanja na mlađem uzrastu. Nalazi ostalih istraživanja su prilično ujednačeni u pogledu učestalosti antisocijalnog poremećaja ličnosti kod osoba koje su ispoljavale poremećaj ponašanja u detinjstvu i iznose 54% (Lahey et al., 2005), 61% (Myers et al., 1998) i 62,5% (Kim-Cohen et al., 2003).

Dosadašnja istraživanja potvrđuju postojanje veze između agresivnog ponašanja na mlađem uzrastu i kriminalnog ponašanja u odraslom dobu. Od ukupnog broja dečaka sa agresivnim ponašanjem, dve trećine izvrši krivično delo u mlađem odraslom dobu (Farrington, 1991; Stattin & Magnusson, 1989), dok se kod 14% može zapaziti hronično kriminalno ponašanje (Farrington, 1991). Huesmann i saradnici (2009) nalaze da, od ukupnog broja ispitanika oba pola kod kojih se visok nivo agresivnog ponašanja održao u periodu 8-30 godina života, 7% je bilo uhapšeno u periodu 30-48 godina starosti. Petras i saradnici (2004) zaključuju da je verovatnoća postavljanja dijagnoze antisocijalnog poremećaja ličnosti na starijem uzrastu tri puta veća (27%), a verovatnoća izvršenja dela više od pet puta veća (45%) kod dečaka koji ispoljavaju visok nivo agresivnog ponašanja na mlađem uzrastu.

Ispoljavanje otkrivenih i prikrivenih problematičnih ponašanja u detinjstvu, bez obzira na ispunjenost kriterijuma za postavljanje dijagnoze poremećaj ponašanja, ima veliki prediktivni značaj u pogledu kriminalnog ponašanja u odraslom dobu. Osborn i West (1978) su utvrdili da je 36% dečaka sa izuzetno problematičnim ponašanjem na uzrastu 8-10 godina izvršilo više krivičnih dela do 19 godine i nastavilo da vrši krivična dela na starijem uzrastu. Kratzer i Hodgins (1997) su otkrili da je 75% muškaraca i 25% žena kod kojih su zabeležena problematična ponašanja u detinjstvu izvršilo krivično delo do tridesete godine. Patterson i saradnici (1998) izveštavaju da je među dečacima sa problematičnim ponašanjem na uzrastu 9-10 godina učestalost hapšenja do 14 godina 46%, a da 76% onih koji su hapšeni na mlađem uzrastu postaju hronični prestupnici u mlađem odraslom dobu.

OBJAŠNENJA RAZVOJNE PROGRESIJE

Postoje različiti pristupi u objašnjavanju povezanosti poremećaja ponašanja u detinjstvu i kriminalnog ponašanja u odraslom dobu. Lynam (1996) ukazuje na dva osnovna modela objašnjenja ove veze – prvi, poremećaj ponašanja je faktor rizika kasnijeg kriminalnog ponašanja i drugi, poremećaj ponašanja u detinjstvu je prvi korak ka kriminalnom ponašanju na starijem uzrastu. Prema prvom modelu, koji se sreće u ranijim radovima, prisustvo poremećaja ponašanja povećava rizik kriminalnog ponašanja tako što ometa uspostavljanje pozitivnih odnosa deteta sa roditeljima, nastavnicima i vršnjacima. Drugi model sugerise postojanje razvojne progresije poremećaja ponašanja od ranog detinjstva, kroz adolescenciju, do odraslog doba. U novijim studijama opisana je trajektorija antisocijalnog ponašanja na kojoj se izdvajaju tri ključne tačke: problematična ponašanja u detinjstvu (9-10 godina), prvo hapšenje do 14. godine i hronično vršenje krivičnih dela do 18. godine (Patterson et al., 1998). Navedeni autori otkrivaju da se kod 71% hroničnih prestupnika može identifikovati kretanje duž cele trajektorije, a kod 92% prolazak kroz barem dve faze.

Promene u ponašanju i napredovanje ka vršenju krivičnih dela zavise od delovanja različitih rizičnih faktora (Loeber et al., 2000). U proteklom periodu, istraživanja rizičnih faktora kretala su se, od identifikovanja faktora koji su povezani sa poremećajima

ponašanja, preko izdvajanja najznačajnijih faktora na osnovu utvrđivanja njihove relativne snage delovanja, do proučavanja kauzalnih procesa u koje su uključene specifične kombinacije rizičnih faktora (Frick, 2006). Istraživanja različitih kauzalnih mehanizama zasnovana su na pretpostavci o heterogenoj prirodi poremećaja ponašanja i postojanju različitih razvojnih trajektorija. Poređenjem podgrupa dece sa poremećajem ponašanja identifikovano je više putanja razvoja i izdvojeni su oblici poremećaja ponašanja koji se razlikuju prema riziku progresije.

PROGNOСТИČKI TIPOVI POREMEĆAJA PONAŠANJA

Studije različitih razvojnih putanja otkrivaju da poremećaj ponašanja sa početkom u detinjstvu ima najlošiju dugoročnu prognozu. Još u ranim radovima, Loeber (1990) je ukazao na to da je perzistentno kriminalno ponašanje najčešće ishod „agresivno-raznovrsne“ razvojne putanje koju karakteriše pojava agresivnih i neagresivnih problematičnih ponašanja na ranom, obično predškolskom uzrastu. Moffitt i saradnici (2002) su otkrili da je 55% dečaka kod kojih su se problematična ponašanja pojavila u detinjstvu (celoživotna-perzistentna putanja) do 26 godine osuđeno za neko krivično delo u odnosu na 34% dečaka kod kojih su se problematična ponašanja pojavila u adolescenciji (adolescencijom-limitirana putanja). Patterson i saradnici (1998) nalaze da dečaci sa problematičnim ponašanjem na mlađem uzrastu (ranostartujući) u 76% slučajeva postaju hronični prestupnici, u odnosu na 19% dečaka kod kojih su se problematična ponašanja javila na starijem uzrastu (kasnostartujući).

Smatra se da je posebno loša prognoza ispoljavanja višestrukih problema u ponašanju tokom detinjstva. Robins i Ratcliff (1979, prema: Loeber, 1982) izveštavaju da je vršenje krivičnih dela na starijem uzrastu učestalije kod dečaka koji su ispoljavali različite oblike problematičnog ponašanja (39%) u odnosu na one koji su ispoljavali samo jedan oblik (6%). Slično tome, Stouthamer-Loeber i Loeber (1988, prema: Loeber, 1990) nalaze da je delinkventno ponašanje učestalije kod dečaka sa raznovrsnim problematičnim ponašanjem (60%) u odnosu na one koji su isključivo fizički agresivni (3%) ili isključivo skloni krađama (13%). Juon i saradnici (2006) otkrivaju da je učestalost hapšenja zbog teških krivičnih dela u periodu 17-32 godina života najveća u grupi ispitanika kod kojih su identifikovani višestruki problemi u ponašanju (72% muškaraca i 29% žena), ali ističu da je agresija ključni prediktor kriminalnog ponašanja, bez obzira na to da li se pojavljuje u kombinaciji sa drugim oblicima problematičnog ponašanja.

Nagin i Tremblay (1999) su ispitivali razvojne putanje različitih oblika eksternalizovanih problematičnih ponašanja i konstatovali da je rizik delinkvencije na uzrastu od 17 godina veći kod dečaka koji hronično ispoljavaju fizičku agresiju od predškolskog uzrasta nego kod onih sa hroničnim opozicionim ili hiperaktivnim ponašanjem. Trajektorija hronične fizičke agresije vodi ka vršenju nasilnih i drugih teških krivičnih dela, dok trajektorija hroničnog opozicionog ponašanja vodi ka prikrivenom delinkventnom ponašanju u adolescenciji. Broidy i saradnici (2003) su revidirali ove nalaze dokazujući da je postojanje fizičke agresije u detinjstvu najpostojaniji prediktor i nasilne i nenasilne delinkvencije u adolescenciji. Dodatno, neagresivna problematična ponašanja u detinjstvu povećavaju rizik nasilne delinkvencije, dok opoziciona ponašanja povećavaju rizik nenasilne delinkvencije. Ovi nalazi sugerišu da su pojedine forme problematičnog ponašanja u detinjstvu povezane sa različitim oblicima kriminalnog ponašanja na starijem uzrastu.

ZAKLJUČAK

Prezentovani rezultati istraživanja ukazuju na povezanost poremećaja ponašanja na mlađem uzrastu i kriminalnog ponašanja u odraslom dobu. Sumirajući dostupne podatke, može se napraviti gruba procena da deca sa poremećajima ponašanja postaju prestupnici u manje od 50% slučajeva. To znači da ova veza nije jednostavna i da često poremećaji ponašanja nestaju sa odrastanjem. U ostalim slučajevima može se preporučiti primena odgovarajućih intervencija kojima bi se prevenirala pojava poremećaja ponašanja, ali i progresija ka ozbiljnijim problemima. Saznanja o toku i ishodu različitih razvojnih putanja poremećaja ponašanja pružaju praktičarima važne smernice za blagovremeno identifikovanje najvulnerabilnije dece. Buduća istraživanja treba usmeriti ka otkrivanju rizičnih faktora koji stoje u osnovi razvoja i kontinuiteta poremećaja ponašanja tokom života. Rasvetljavanje ove problematike je od ključnog značaja za razvoj efektivnijih pristupa u tretmanu poremećaja ponašanja koji bi bili usklađeni sa specifičnostima pojedinih razvojnih putanja.

LITERATURA

1. Broidy, L. M., Tremblay, R. E., Brame, B., Fergusson, D., Hardwood, J. L., Laird, L., Moffitt, T. E., Nagin, D. S., Bates, J. E., Dodge, K. A., Loeber, R., Lynam, D. R., Pettit, G. S., & Vitaro, F. (2003). Developmental trajectories of childhood disruptive behaviors and adolescent delinquency: a six-site, cross-national study. *Developmental Psychology, 39*, 222–245.
2. Farrington, D. P. (1991). Childhood aggression and adult violence: early precursors and later-life outcomes. In D. J. Pepler, & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 5–29). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
3. Frick, P. J. (2006). Developmental pathways to conduct disorders. *Child and Adolescent Psychiatric Clinic of North America, 15*, 311–331.
4. Huesmann, R. L., Dubow, E. F., & Boxer, P. (2009). Continuity of aggression from childhood to early adulthood as a predictor of life outcomes: implications for the adolescent-limited and life-course-persistent models. *Aggressive Behavior, 35*, 136–149.
5. Juon, H. -S., Doherty, E. E., & Ensminger, M. E. (2006). Childhood behavior and adult criminality: cluster analysis in a prospective study of African Americans. *Journal of Quantitative Criminology, 22*, 193–214.
6. Kim-Cohen, J., Caspi, A., Moffitt, T. E., Harrington, H., Milne, B. J., & Poulton, R. (2003). Prior juvenile diagnoses in adults with mental disorder: developmental follow-back of a prospective-longitudinal cohort. *Archives of General Psychiatry, 60*, 709–717.
7. Kratzer, L., & Hodgins, S. (1997). Adult outcomes of child conduct problems: a cohort study. *Journal of Abnormal Child Psychology, 25*, 65–81.
8. Lahey, B. B., & Loeber, R. (1994). Framework for a developmental model of oppositional defiant disorder and conduct disorder. In D. K. Routh (Ed.), *Disruptive behavior disorders in childhood* (pp. 139–180). New York: Plenum.
9. Lahey, B. B., Loeber, R., Burke, J. D., & Applegate, B. (2005). Predicting future antisocial personality disorder in males from a clinical assessment in childhood. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73*, 389–399.
10. Loeber, R. (1982). The stability of antisocial and delinquent child behavior: a review. *Child Development, 53*, 1431–1446.
11. Loeber, R. (1990). Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical Psychology Review, 10*, 1–41.
12. Loeber, R., Green, S. M., Lahey, B. B., Frick, P. J., & McBurnett, K. (2000). Findings on disruptive behavior disorders from the first decade of the Development Trend Study. *Clinical Child and Family Psychology Review, 3*, 37–60.

13. Lynam, D. R. (1996). Early identification of chronic offenders: who is the fledgling psychopath? *Psychological Bulletin*, *120*, 209–234.
14. Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., & Milne, B. J. (2002). Males on the life-course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology*, *14*, 179–207.
15. Myers, M. G., Stewart, D. G., & Brown, S. A. (1998). Progression from conduct disorder to antisocial personality disorder following treatment for adolescent substance abuse. *American Journal of Psychiatry*, *155*, 479–485.
16. Nagin, D., & Tremblay, R. E. (1999). Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and nonviolent juvenile delinquency. *Child Development*, *70*, 1181–1196.
17. Osborn, S. G., & West, D. J. (1978). The effectiveness of various predictors of criminal careers. *Journal of Adolescence*, *1*, 101–117.
18. Patterson, G. R., Forgatch, M. S., Yoerger, K. L., & Stoolmiller, M. (1998). Variables that initiate and maintain an early-onset trajectory for juvenile offending. *Development and Psychopathology*, *10*, 531–547.
19. Petras, H., Schaeffer, C. M., Ialongo, N., Hubbard, S., Muthén, B., Lambert, S. F., Poduska, J., & Kellam, S. (2004). When the course of aggressive behavior in childhood does not predict antisocial outcomes in adolescence and young adulthood: an examination of potential explanatory variables. *Development and Psychopathology*, *16*, 919–941.
20. Robins, L. N. (1978). Sturdy childhood predictors of adult antisocial behaviour: replications from longitudinal studies. *Psychological Medicine*, *8*, 611–622.
21. Stattin, H., & Magnusson, D. (1989). The role of early aggressive behavior in the frequency, seriousness, and types of later crime. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *57*, 710–718.
22. Zoccolillo, M., Pickles, A., Quinton, D., & Rutter, M. (1992). The outcome of childhood conduct disorder: implications for defining adult personality disorder and conduct disorder. *Psychological Medicine*, *22*, 971–986.

RELATIONSHIP BETWEEN CONDUCT DISORDER IN CHILDHOOD AND CRIMINAL BEHAVIOR IN ADULTHOOD

Vesna Žunić-Pavlović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

The purpose of this article is to critically review the empirical data on the relationship between conduct disorder in childhood and criminal behavior in adulthood. Previous research consistently demonstrated that most adult offenders have a history of conduct disorder in childhood, but that children with conduct disorder become chronic offenders in less than 50% of the cases. These results suggest that not all types of conduct disorder appear equally relevant for the development of criminal behavior in adulthood and that there are subgroups of children with conduct disorder who are at increased risk for later criminal behavior.

Literature review reveals different approaches in explanation of the relationship between child conduct disorder and adult crime: conduct disorder is one of the most important risk factors of later crime behavior; child problem behavior is the first step in developmental progression of antisocial behavior, and risk factors influence which children make the transition from conduct disorder to crime. Recent studies have provided evidence for the existence of different developmental pathways of conduct disorder and found that the childhood-onset type of conduct disorder have the most negative long-term prognosis. Furthermore, some authors have identified the unique subtypes of conduct disorder within the childhood-onset pathway and, more importantly, characteristics of the subgroup of children who exhibit the most severe and stable pattern of antisocial behavior.

Discussion focuses on two major implications of these findings for research and practice: first – understanding the development of conduct disorder is crucial for improving knowledge on the origins of crime, and second – the prevention and treatment of conduct disorders can effectively reduce the occurrence of criminal behavior in adulthood.

Keywords: *conduct disorders, criminal behavior, development, prognosis*